

Аубакирова Қ.Ш.

А.Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты
Қазақстан, Астана
(*e-mail: eagi@list.ru*)

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ӨЛКЕСІНДЕГІ ӨНЕРКӘСІПТІҢ ЖӘНЕ САУДА ІСІНІҢ ДАМУЫ
(XIX ғ. II ЖАРТ. - XX ғ. БАСЫ)**

Аннотация

Мақалада XIX ғ. II жарысы мен XX ғ. басындағы Шығыс Қазақстан өлкесіндегі өнеркәсіптің және сауда ісінің дамуы қарастырылады. Соның ішінде ішкі және сыртқы сауда қатынастарының, ауыл шаруашылығы өнімдерін ұқсату кәсіпорындарының дамуы, тау-кен өнеркәсібінің қалыптасуы талданады.

Түйін сөздер: реформа, сауда, капиталистік қатынастар, тау-кен кәсіпорындары.

Аубакирова Қ.Ш.

Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусайнова
Казахстан, Астана
(*e-mail: eagi@list.ru*)

**РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ТОРГОВЛИ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАН-
СКОМ РЕГИОНЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА
XIX ВЕКА - НАЧАЛО XX ВЕКА)"**

Аннотация

В статье рассматривается развитие промышленности и торговли в Восточно-Казахстанском регионе во второй половине XIX века и начале XX века. Анализируется развитие внутренних и внешних торговых связей, рост предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции и становление горнодобывающей промышленности.

Ключевые слова: реформа, торговля, капиталистические отношения, горнодобывающие предприятия.

Aubakirova K.Sh.

A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute
Kazakhstan, Astana.
(*e-mail: eagi@list.ru*)

**THE DEVELOPMENT OF INDUSTRY AND TRADE IN THE EAST KAZAKHSTAN
REGION (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY - EARLY 20TH CENTURY)"**

Abstract

The article examines the development of industry and trade in the East Kazakhstan region during the second half of the 19th century and the early 20th century. It discusses the development of internal and external trade relations, the growth of agricultural processing enterprises, and the formation of the mining industry.

Keywords: reform, trade, capitalist relations, mining enterprises.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Қазақстан саяси, экономикалық жағынан Ресейге толықтай тәуелді болды. Бұл кезеңдегі Қазақстанның саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайы

дәстүрлі шаруашылықтың ыдыраумен, капиталистік қатынастардың дамуымен, сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік жіксіздіктің күшейе түсуімен ерекшеленді.

Үкімет өзінің қайта құруларын

жүзеге асыру барысында өлкедегі сауданы дамыту ісіне үлкен көңіл бөлді. «Сібір қырғыздары туралы жарғы» бойынша жүргізілген әкімшілік-саяси шаралар отарлық сипатына қарамастан көп жағдайда жергілікті халықтың сауда байланыстарының кеңейуіне ықпал етті. Жарғыға сәйкес бекіністерде және басқа да елді-мекендерде сауда жасау құқығы тек қазақтарға ғана емес шекаралық желілерге жақын орналасқан өзбектерге, татарларға, орыс шаруаларына рұқсат етілді. Бұл жағдайды Ямыш, Семей, Өскемен, Бұқтырма бекіністерінде тұратын қазандық, ташкенттік көпестер тиімді пайдаланды. Қоқан, Бұқара, Ташкентпен сауда Бұқтырма кедені арқылы жүргізілді. 1835 жылғы жылдық есеп бойынша Бұқтырма кеденінің сауда айналымы 27 707 рубль 56 копейканы құрады. Өлкедегі мал мен мал өнімдерінің молдығы көрші аудандар ғана емес Орта Азия хандықтарының, империяның ішкі губернияларындағы көптеген көпестердің назарын аударды. Малмен сауда жасаудың көлемін мына көрсеткіштерден байқауға болады: 1855 жылы Семей мен Өскеменде – 16342 бас жылқы, 25 300 қой, 2304 ірі қара мал сатылған [1,346.]. Ресейдің ішкі аймақтарынан нанның әр түрі, мануфактуралық тауарлар, металл бұйымдар әкелінген. Шығыс Қазақстан Ресей өнеркәсібі өнімдерін өткізудегі тиімді рынок болды. Бұл аймақта Оңтүстік Қазақстандағы сияқты Орта Азия хандықтарының бәсекелестігі және орыстардың ықпалын әлсіретуге тырысқан Англияның экономикалық мүддесі болмады. Орыс-қазақ саудасының негізгі көзі –

мал болды. Мал саудасының көлемін мына көрсеткіштер көрсетеді. Өскемен және Семейден күз айларында 300 бас жылқы, бірнеше мың сиыр Москва және Петербург қалаларына жіберілген. Жыл сайын жәрмеңкелерде 15 мың жылқы, 100 мың өгіз, 8 млн рубль күміс соманы құрайтын 3 млн. бас қойға дейін сатылған.

Қазақстанға капиталистік қатынастардың енуі сауданың өркен жаюына айтарлықтай ықпалын тигізді. Ресейдің сауда капиталы Қазақстанның ең шалғай ауданадарына еніп, жергілікті шаруашылықтарды Ресейдің, Орта Азияның, Батыс Еуропаның рыноктарымен тығыз байланыстырды.

XIX ғасырдың II жартысынан бастап Шығыс Қазақстан өлкесіндегі қалалар мен бекіністер Ресейді Шыңжан, Кашмир, Тибет, Монғолиямен байланыстыратын өтпелі сауда орталықтарына айналды. 1883 жылы Семей қаласының сауда айналымы 60 0000 рубльге жеткен. 1863 жылы Шығыс Қазақстаннан Қытайға 245 түйе мен 572 көлікке 103 899 рубльдің тауары тиелген 80 керуен аттанған. Құлжа мен Шәуешектен мұнда 101 керуен (216 938 рубль) келген. 1881 жылы Петербург келісімінен кейін сауда байланыстары нығая түседі. 1882 жылы әр түрлі тұлғаларға Семейден Қытайға 305 464 рубльдің тауарын апаруға арналған 33 билет берілген [1,47]. Шыңжанмен сауда жасаушылар арасында семейлік ірі көпестер 1-гильдадағы А.В. Москвин, Д.Н. Дерров, 2-ші гильда көпестері Ф.В. Ступин, В.А. Торопов, А. Рафиков болды.

Шығыс Қазақстан Монғолияның

батыс шекаралық аудандарымен сауда жасауда тасымал орны болды. 1860 жылы Ургада алғашқы орыс коммерциялық фирмасы құрылып, Өскемен, Зайсан, Семей көпестерімен байланыс орнатады. Өскеменнен Монғолияға Үлбі арқылы өтетін Бұқтырма тракті қалыптасты. Шығыс Қазақстан қалалары арқылы орыс-монғол саудасының дамуына москвалық «Савва Морозов и его сыновья» фирмасы үлкен ықпал етті. 1872 жылы фирманың жеке бастама-сымен 92 түйе, 30 атқа тиелген 45000 рубльдің тауарынан тұратын керуен жабдықталды.

XIX ғасырда сыртқы саудамен қатар ішкі сауда дамыды. Ішкі сауданың айырбас, жәрмеңке, тұрақты түрлері қалыптасты. Айырбас сауда - жергілікті шикізатты Еуропалық Ресейдің фабрика-зауыт өнімдеріне айырбастау арқылы жүргізілінді. Айырбас сауда алыпсатарлардың қолында болды. Қазақ даласындағы айырбас сауданың өркендеуіне орай өсімқорлық кең етек алды. Ішкі саудада негізгі рөлді жәрмеңкелер атқарды. Қазақстандағы жәрмеңке саудасының дамуына аймақтағы халық санының аздығы, қоныстанған жерлердің бір-бірінен алшақтығы, көшпелі мал шаруашылығының болуы ықпал жасады. Жәрмеңкелік сауда аймақаралық және жалпы ресейлік маңызға ие бола болып, тауарларды көтерме бағамен сататын ірі орынға айналады. Мұндағы негізгі сауда заттары: тірі мал және мал шаруашылығының шикізаты мен Ресей фабрикаларының бұйымдары болды. 1891 жылы Шығыс Қазақстанда 14 жәрмеңке жұмыс істеп, одан түскен жалпы пайда 17 368 000 рубльді

құраған. Олардың ішіндегі ең ірілері Қоянды-Боты, Шар жәрмеңкелері болды. Бір ғана Шар жәрмеңкесінің сауда айналымы 431834 рубль болса, Қоянды-Боты жәрмеңкесінің сауда айналымы 1902 жылы 3 млн асқан [2,47]. Бұл жәрмеңкелер бір-бірімен өзара тығыз байланыста болды. 1907 жылдан кейін басталған Қазақстанның мал шаруашылығындағы жалпы дағдарыс жәрмеңкелік сауда айналымы төмендеуіне әкелді.

Тұрақты сауданың алғашқы белгілері XIX ғасырдың бірінші жартысында пайда болғанмен, 1910 жылдан бастап қана басымдылық жағдайға ие болды. Бұл қазақ даласындағы мал шаруашылығының жалпы құлдырауымен және әкелінілетін тауарларға тұрақты немесе уақытша еңбек ақысы бар қазақтар мен қоныс аударып келген орыс шаруалары тарапынан үлкен сұраныстың өсумен тығыз байланысты еді. Тұрақты сауда туралы мынандай деректерді келтіруге болады: 1910 жылы Семейде - 997, уездерде - 777 сауда орындары болды. Тұрақты сауда түрінің дамуы Қазақстандағы тауар қатынастары процесінің күшейе түскендігін білдірді. Өсімқорлық-сауда капитал қазақ даласына одан сайын тереңірек еніп, қазақтардың шаруашылығын кеңірек қамтыды.

Сауда қатынастарының дамуы нәтижесінде көпестер саны көбейеді. XIX ғ. 50-жылдарының басында Семей облысында 1-ші гильдаға 1, 2-ші гильдаға 14, 3-ші гильдаға шетжерліктер кірді. 1855 жылы Семейдегі көпестер саны: 2-ші гильдада 10, 3-ші гильда да 77, сонымен қатар 12 шаруа және шетжерліктер сауда

жасаған. 1864 жылы Семей облысында шетжерлік 109, жергілікті 381 көпес сауда жасаған. Оның бесеуі 1-ші гильда, 204-і 2-ші гильда көпестері болды [3,1036]. XIX ғасырдың 70-жылдарында Қазақстандағы, соның ішінде шығыс өлкедегі сауда қатынастарын дамыту үшін заң жүзінде бірқатар жеңілдіктер берілді. Соның нәтижесінде көпестер саны көбейді, 1897 жылғы санақ бойынша Семей облысында 1033 көпес тұрды [4,626].

Ауыл шаруашылық шикізат өнімдерімен сауда жасаудың дамуы мал өнімдерін өңдеу өнеркәсібінің дамуына алып келді. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Қазақстанның қалалары мен уездерінде ауыл шаруашылығы шикізатын ұқсату, тері илеу, т.б. зауыт-фабрикалар ашылып, жұмыс істей бастады. Нақты көрсеткіштерге сүйенсек бір ғана Семей облысында 1860 жылдары 14 тері илеу, 9 сабын қайнату кәсіпорындары 81886 рубль, 80 тиынның өнімдерін шығарды, бұл 1859 жылмен салыстырғанда 5326 рубльге көп болды. Мұндай зауыттардың саны біртіндеп Ақмола облысында да көбейді. 1863 жылы облысты 5 тері илеу кәсіпорыны болса, 1873 жылы оның саны 17-ге дейін өсті. Осы жылы облыста 85 кәсіпорын тіркелді.

XIX ғасырдың аяғында өлкедегі ауыл шаруашылығы өнімдерін ұқсату кәсіпорындарының саны артып, ондағы өндірістің көлемі арта түскен. Атап айтқанда 1886 жылы Семей облысында жалпы өнімі 232667 рубль болатын 63 өндірістік орын болды. Олар 15 тері өңдеу, 9 сабын қайнату, 2 шарап жасау, 5 май

айыру. 25 кірпіш дайындау, 1 сыра қайнату, т.б. кәсіпорындардан тұрды. Солардың ішіндегі 3 кәсіпорында 147 жұмысшы жұмыс істеп, 9805 рубльдің өнімін шығарған. 1898 жылы Семей облысындағы өнеркәсіп орындарының саны 72-ге жеткен, оның 55-і қалаларда, 17-сі уездерде орналасқан. Сібір темір жолының салынуы Қазақстандағы ауылшаруашылық өнімдерін өңдеу өнеркәсібінің одан ары қарай дамуында үлкен рөл ойнады. XX ғ. басында Қазақстанда ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу саласы бірінші орынға шығады. Осы кезде солтүстік-шығыс облыстарда өнеркәсіп орындарының саны да арта түсті. Кәсіпкерлер Семей облысында бірнеше жүн жуу кәсіпорындарын ашты, оның біреуі Семей маңайына, екеуі Зайсан қаласы жанында орналасты. 1908 жылы тері илеу зауыттарының саны 22-ден 31-ге жетті.

Шығыс Қазақстанның тау-кен өнеркәсібінің дамуы өте баяу жүрді және елдің әлеуметтік-экономикалық өміріне айтарлықтай ықпалын тигізе алмады. Себебі, тау-кен өнеркәсібі жергілікті экономика негізінде емес шеттен келген орыс және шетел капиталы негізінде қалыптасты. Жергілікті кәсіпкерлердің қаржылары негізінен ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеуге арналған фабрика-зауыт салуға және саудаға бағытталды. Керісінше, шетелдік кәсіпкерлер тау-кен саласына қызығушылық танытып, көмір, мұнай, мыс өндіру салаларында бірнеше кәсіпорындар ашты.

Қазақстанның негізгі тау-кен өнеркәсібі Кенді Алтай ауданы болды. Кәсіпорындардың көпшілігі

Зырян, Риддер, Ертiс өңiрi аудандарында орналасты. Қоғасын, күмiс, алтын қоры жағынан Зырян кенiштерi бiрiншi орынды, Риддер екiншi орынды иелендi. Патша отбасының жеке «иелiгiнде» болған Кендi Алтай жалпы елдiң өндiрiстiк дамуынан артта қалды. Реформадан кейiнгi жылдары Алтайдың неғұрлым бай кен орындары өз қызметтерiн жалғастыра бердi. 1861 жылы Кабинет бұл кен орындарынан 964 пұт күмiс және 97000 пұт қорғасын алды. 1860-1868 жылдары күмiс негiзiнен қазақстандық Алтайдан: 31897 пұт Зырян, 10597 пұт Риддер, 23756 пұт Петровск, 12107 пұт Никольск, 6937 пұт Сокольск кенiштерiнен алынды [5,201б.]. Дегенмен, ХIХ ғасырдың ортасынан бастап тау-кен орындарындағы басыбайлы жұмысшыларды босатқаннан кейiн Кендi Алтайдың кен орындары мен зауыттарында бiртiндеп тоқырау кезеңi басталады, ал 1864 жылдан бастап кәсiпорындарда өнiм өндiру көлемi жыл сайын күлдырай бастайды. 1896 жыл қарсаңында мүлдем тоқырау шегiне жетедi. Кен орындары мен зауыттардың жұмысы тоқтатылады. Бұған осы кезеңдегi күмiс пен түстi металлға деген сұраныстың азаюы да өзiндiк ықпал еттi. Алтайдағы тау-кен кәсiпорындарының ХIХ ғасырдың аяғындағы дағдарысқа ұшырауының себептерi – зауыттар мен кен орындары қайтадан толықтай жарақтануды талап еттi. Сонымен қатар, жер қабатынан тереңде жатқан металл кендерiн айыруға сапалы көмiр, жаңа технология қажет болды. Бұл iстерге Кабинеттiк шаруашылықтың тиiстi қаржысы болмады және патша үкiметi оған қосымша шығын

жұмсағысы келмедi. Осыдан барып, ХIХ ғасырдың аяғынан бастап аталған кәсiпорындар жеке меншiк иелерiнiң қолына таратылып берiле бастайды. Осы кезеңде шетел капиталы Кендi Алтай өңiрiне батыл ендi. 1895 жылы Зырян кенiштерi «Шығыс Сiбiр шойын, металл балқыту және механикалық зауыттары» акционерлiк қоғамдарына берiлдi. 1905 жылы аталған тау-кен кәсiпорындары француз капиталына негiзделген «Зырян тау-кен қоғамына» сатылды. 1905-1908 жылдары Змейногорск, Риддер кәсiпорындары князь Александр фон Тури Тасис және құқық докторы Жаннэ басқаратын Австрия компаниясына берiлдi.

Бiрiншi дүниежүзiлiк соғыс қарсаңында Қазақстанның шығысындағы тау-кен орындарының байлығы АҚШ-тың болашақ президентi Герберд Гувердi қызықтырды. Ағылшын миллионерi Л. Урквартпен бiрге ол Сiбiр мен Қазақстанның байлығын игеру мақсатында 50 млн. рубльдiк айналым капиталы бар «Риддер акционерлiк қоғамын» құрды. Л. Уркварттың Риддер кен орындары мен Екiбастұз көмiр кен орындарын жалға алуған кезеңiнде барлығы 185 мың тонна түстi металл кенi өндiрiлiнiп, одан 2 млн. рубльдiк бағамен 25 мың тонна металл концентраты алынды. Шетелдiк кәсiпкерлер екi кен орнынан 400 мың рубль пайда көрдi. Аталған қоғамдар өздерi құрылған кезеңнен бастап кен өндiрудi, одан мырыш, қорғасын, күмiс, алтын алумен белсене айналысқан. Бұл қоғамдардың капиталы 20 млн. рубльге жетiп, әрқайсысы 10 мың рубльден тұратын 2000 акцияға ие болды [6,83б.].

XIX ғ. 80-жылдарынан бастап кеніштердегі жұмыстарды бір жылға келісім-шартқа отырған жалдамалы жұмысшылар арасында қазақтар басым болып, негізінен ауыр жұмыстарда істеді. 1886 жылы бір ғана Зырян кенішіндегі тау-кен жұмыстарында 680, қосымша жұмыстарда 225 адам жұмыс істеген [7,114б.]. XIX ғасырдың аяғында қазақстандық Алтайдағы зауыттар мен кеніштерде 4 мыңға жуық жұмысшы болды.

XIX ғасырдың 30-жылдарынан бастап Шығыс Қазақстан өлкесінде алтын өнеркәсібінің қалыптасу және даму процесі басталады.

Алтын өнеркәсібінің капиталды көп мөлшерде талап етуіне байланысты жекелеген кәсіпкерлердің компанияларға бірігуі 30-жылдардың өзінде-ақ басталды [8,4п.]. Мысалы, (Святотроицк, Қырғыз алтын өндірістік компаниясы) және 1-2 маусымға нақты бір жер телімінде жұмыс істеу үшін құрылған компаниялар болды. Сауда жасау арқасында ірі капитал жинаған жергілікті көпестер мен мешандар XIX ғ. 80-жылдардың аяғынан бастап капиталдарын алтын алу ісіне салды. 1890 жылы 32 кәсіпкердің 16-ы Семей, Өскемен қалаларының көпестері мен мешандары болды [9,14п.].

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Қазақстанда тұз өндіру өнеркәсібі дами бастайды. Тұз өндіру кәсіпорындары Қазақстанның солтүстік-шығысы аудандарында, негізінен Павлодар және Семей уездерінде болды. Тұз кәсібі тау-кен департаментінің қарамағында болып, жеке меншік иелеріне жалға берілді. XIX ғасырдың аяғында Семей облысында 39 кәсіпорын жұмыс істегенмен, тек

жетеуінің: Коряков, Үлкен, Кіші Таволжан, Қарасу, Қарабас, Үлкен Қалқаман, Бестұздың өндірістік маңызы болды. XX ғасыр басындағы Қазақстандағы тұз кәсібінің орташа кірісі жылына 1 млн. рубльді құрады. 1911 жылы Семей облысының тұз өндіру кәсіпорындарында 4624 жұмысшы істеді. 1914-1915 жылдарда Қазақстанның тұз өнеркәсібінде 5 мыңнан аса қазақ жұмысшысы жұмыс істесе, оның 3 мыңы Торғай және Орал облыстарындағы, 2 мыңы Семей облысындағы кәсіпорындарда жұмыс істеді [7,117б.].

1913 жылы Қазақстанның барлық ірі өнеркәсібі - 67 млн. рубльдің өнімін берді. Оның ішінде ауыл шаруашылық шикізат өнімдерін өндеу өнеркәсібі барлық өнімнің 72%, тау-кен және тау-кен зауыт өнеркәсібі 11,5 млн. рубльдің өнімін берген, бұл арақ-шарап өнеркәсібімен салыстырғанда 100 мың рубльге кем болды [10,170б.].

Жалпы алғанда, үкіметтің отаршылдық саясатының салдарынан Қазақстан Ресей империясының құрамдас бөлігіне айналды. XIX ғасырдың екінші жартысында жүргізілген іс-шаралар Қазақстанның шаруашылық өмірінің барлық салаларына ықпалын тигізді. Өлкенің шаруашылық құрылымы өзгерістерге ұшырап, оның шикізат байлығы Ресей мемлекетінің экономикалық қажеттіліктеріне пайдаланылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қасымбаев Ж.К. Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг.– Алматы: Гылым, 1990. – 184с.
2. Қарасаев Ғ.М. Қазақстанның Шығыс, Алтай өңірінің өнеркәсіптік дамуының кейбір тарихынан ХІХ ғасырдың ортасы –ХХ ғасырдың басы. // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. - 2004. №1(32). – С.45-48.
3. Ахметова Г.М. Торговая буржуазия Северо-Восточного Казахстана в конце ХІХ – начале ХХ века: дисс. ... канд. ист. наук. -У.-К., 2003. – 168с.
4. Абилов К. Купечество Казахстана во второй половине ХІХ – начале ХХ века // Отан тарихы. –2004. №2. - С.61-66.
5. Бекмухамбетов Е.Б. Цветная металлургия и горное дело дореволюционного Казахстана. – Алма-Ата: изд. АН КазССР, 1964. – 378 с.
6. Дильмухамедов Е. Из истории горной промышленности Казахстана. - Алма-Ата: Казахстан, 1976. - 155 с.
7. Дильмухамедов Е., Маликов Ф. Очерки истории рабочего класса дореволюционного Казахстана. – Алма-Ата, 1963. – 268 с.
8. ҚР ОММ. 209-қ., 1-т., 448-іс.
9. ҚР ОММ. 10-қ., 2-т., 118-іс.
- 10 История Казахстана. Сборник документов и материалов (ХУІІІ- ХІХ вв.) - Алматы, 2001. - 308 с.

References

1. Qasymbaev Zh.K. Goroda Vostochnogo Kazahstana v 1861-1917 gg.– Almaty: Gylym, 1990. – 184s.
2. Qarasaev Ғ.М. Қазақстанның Шығыс, Алтай өңірінің өнеркәсіптік дамуының кейбір тарихынан ХІХ ғасырдың ортасы –ХХ ғасырдың басы. // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. - 2004. №1(32). – С.45-48.
3. Ahmetova G.M. Torgovaja burzhuzija Severo-Vostochnogo Kazahstana v konce ХІХ – nachale ХХ века: diss. ... kand. ist. nauk. -U.-K., 2003. – 168s.
4. Abilov K. Kupechestvo Kazahstana vo vtoroj polovine ХІХ – nachale ХХ века // Otan tarihy. –2004. №2. - S.61-66.
5. Bekmuhambetov E.B. Cvetnaja metallurgija i gornoe delo dorevoljucionnogo Kazahstana. – Alma-Ata: izd. AN KazSSR, 1964. – 378 s.
6. Dil'muhamedov E. Iz istorii gornoj promyshlennosti Kazahstana. - Alma-Ata: Kazahstan, 1976. - 155 s.
7. Dil'muhamedov E., Malikov F. Oчерki istorii rabocheго klassa dorevoljucionnogo Kazah-stana. – Alma-Ata, 1963. – 268 s.
8. ҚР ОММ. 209-қ., 1-т., 448-іс.
9. ҚР ОММ. 10-қ., 2-т., 118-іс.
- 10 Istorija Kazahstana. Sbornik dokumentov i materialov (ХУІІІ- ХІХ вв.) - Almaty, 2001. - 308 s.

Автор туралы мәлімет/Сведение об авторе/Information about the author

Аубакирова Куралай Шаймардановна – кандидат исторических наук, доцент,
Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, Республика Казахстан, Астана
e-mail: eagi@list.ru

Aubakirova Kuraly Shaimardanovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Eurasian Humanities Institute named after A.K. Kussainov, Republic of Kazakhstan, Astana.
e-mail: eagi@list.ru

Аубакирова Құралай Шаймарданқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент,
А.К. Кусаинов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан Республикасы, Астана.
e-mail: eagi@list.ru